

УДК 8У1

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ (МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ)

Цєпа О.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті обґрунтовано суперечливі шляхи розв'язання проблеми автора в літературознавстві. Акцентовано на тенденції сучасного науково-культурного процесу. Запропоновано концепцію інтегрованого підходу до образу автора в художніх текстах. Висвітлено специфіку дослідження образу зовнішнього світу автора. Пояснено особливості інтерпретації образу внутрішнього світу автора.

Ключові слова: категорія «автор», проблема автора, інтегрований підхід, індивідуальна картина світу особистості, образ зовнішнього світу, образ внутрішнього світу.

Постановка проблеми. Історія літературознавчої методології переконує: незважаючи на ряд спроб виробити таку стратегію аналізу твору, яка б розглядала його, виклю-

чаючи з поля зору різні позатекстові фактори і в першу чергу митця, усе ж наразі дослідники все більше «задіюють» автора в процес пізнання як змістової, так і поетикальної творчих сфер.

Характерно, що зацікавлення автором, зокрема його суспільною значущістю та позицією у творі, активізувалося у всі переломні періоди соціально-духовного розвитку людства.

Безсумнівно, автор як організатор художнього світу й наразі має стати епіцентром і різного роду часткових інтерпретацій твору, і його цілісного осягнення. Такий підхід стане передумовою уникнення часто поширених під час трактування світогляду та творчого надбання будь-якого митця перекручень і фальсифікацій, що закономірно виникають в ситуації співіснування різноспрямованих методологічних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикладом так званої «реанімації» автора на матеріалі творчості одного чи ряду митців у межах певного або різних історико-літературних напрямів, стилів є напрацювання сучасного українського (В. Галацька [8], М. Гнатюк [9], О. Криштанович [16], М. Крупа [17] та ін.) та закордонного літературознавства (М. Агаджанова [1], Н. Бонецька [5], Т. Власенко [7], Н. Драгомирецька [10] та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі в літературознавстві проблема автора не отримала належного теоретичного та методологічного обґрунтування. Саме тому варто систематизувати всі розрізнені й неузгоджені погляди науковців стосовно категорії «образ автора», а відтак пропонувати власну методичну концепцію дослідження художньо вираженої авторської позиції.

Мета статті: обґрунтувати проблему автора (суперечливі шляхи її розв'язання, тенденцію сучасного науково-культурного процесу) та на основі узагальнення відповідного наукового досвіду висвітлити власну методичну концепцію дослідження «образу автора» в художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «автор» – одне з найдавніших у науковій думці. Перші спроби визначити місце й роль майстра слова у творчому процесі спостерігалися ще в часи класичної онтології: культивування так званих «вищих сил» зумовило погляди Платона щодо божественного походження поетичного натхнення та Аристотелеву ідею мімесису – наслідувальної природи мистецтва. Уже на межі XIX–XX століття дослідників цікавила взаємопов'язаність процесів творення та сприймання тексту (значною мірою цьому сприяли праці О. Потебні [20], утверджуючи думку, що душевний досвід автора, виражений у написаному, отримує нову якість лише в імовірному ряді різнопрочитань). Закономірно, що для літературознавства XX століття актуальними стали пошуки, як висловила Марія Зубрицька, «універсальної теорії, здатної поєднати три головні чинники літературного процесу: автора, текст і читача» [13, с. 35]. Усе розмаїття відповідних тверджень, на нашу думку, можна умовно звести до двох кардинально протилежних поглядів, кожен із яких пропонує свій шлях розв'язання проблеми автора.

З одного боку, маємо усталену в розвідках з історії літератури, біографічних монографіях, наукових працях М. Бахтіна [4], В. Виноградова [6], Б. Кормана [15], К. Фролової [22] і т. д. позицію, що відстоює так званий «авторитет» митця в

суспільстві та його панівну роль у власному творінні. Загалом подібні дослідження презентують категорію «автор» як цілком сформовану одиницю філологічної науки, а проблему, пов'язану з методологією її виявлення, – ключовою в літературно-критичній і мовознавчій сферах.

Окрім вищевисвітлених традиційних уявлень, у літературознавстві маємо й кардинально протилежну позицію, представники якої заперечують «значущість автора як індивідуальної свідомості» [12, с. 195] та його культ у творі. У результаті особливих повноважень надають або тексту, акцентуючи на його самодостатності (в обґрунтуванні сюрреалістів А. Бретона, П. Елюара, Л. Арагона та ін.; представників «Нової критики», структуралізму, постструктуралізму – Т. Еліота [11]; Р. Барта [3]; М. Фуко [2, с. 598-613], або суб'єкту сприйняття, визначаючи його як співавтора (у психолінгвістичній методології О. Потебні, рецензивний естетичі другої половини XX століття, презентовані німецькими науковцями В. Ізером, Г. Яуссом та американською «критикою читацької реакції» – Дж. Куллером, С. Фішем (Див.: [23]).

Згадані амбівалентні міркування функціонують і в нинішній українській науці про літературу, тобто проблема автора тут залишається дискусійною. Відповідно, наразі, з одного боку, визнають особливу роль митця у творенні духовних підвалин нашого народу, а з іншого – нівелюють такий його статус. Подібний антагонізм, на нашу думку, є закономірним наслідком багатоваріантності й непередбачуваності творчого процесу, віддзеркаленням різноспрямованих культурних векторів суспільства. У результаті актуалізувалася необхідність таких наукових дискурсів, котрі, урахувавши всю теоретико-практичну базу попередніх розвідок, презентували б не лише ґрунтовне осмислення й всебічне висвітлення різних пропонованих шляхів розв'язання проблеми автора, але й знаходили б компроміс задля адекватного тлумачення поняття «автор».

Такі вимоги, на нашу думку, найкраще може задовольнити системний підхід, який наразі досить упевнено стверджується в літературознавстві як провідна методологія, що не виключає, а, навпаки, потребує «автора», за словами Г. Ключека, як «головного формо/системо/стилетворчого чинника» [14, с. 54], котрий визначає структуру твору, надає йому художньої своєрідності.

Безперечно, «побачити» й проаналізувати образ автора – досить складний і відповідальний дослідницький процес. Усе ж досягти певного результату можна, якщо вдало поєднувати лінгвістичний, літературознавчий, психологічний інструментарій. Літературознавство і лінгвістика як такі, що оперують усіма здобутками гуманітарних наук, мають бути, безперечно, провідними в обґрунтуванні автора. Проте варто використовувати ще й надбання психології в аспекті вивчення художніх творів, зокрема саме ті дослідження феномену творчої особистості, що мали особливий вплив на більшість філологічних праць XX століття (М. Арнаудова, М. Іліаді, З. Фройда, К. Юнга і т. д.).

На нашу думку, такий інтегрований підхід, сформований, за словами С. Руссової, відповідно

до «провідної тенденції» [21, с. 8] сучасної наукової думки, – комплексно підходити до вивчення складних явищ (наприклад, людину-творця пізнають і культурологія, і психологія, і філософія, і естетика, і антропологія тощо) – сприятиме створенню найоптимальнішої концепції аналізу «образу автора» в художніх текстах.

Як відомо, у психології усталилось переконання, що «психічна діяльність людини постійно йде у двох напрямках. Перший – відбиття у свідомості поточних подій довколишнього світу; другий – усвідомлення внутрішньої моделі зовнішнього світу. Ця внутрішня модель включає в себе й відтворення власного образу в навколишньому світі» (Цит: [18, с. 37]). Дослідження згаданих психічних процесів увиразнить так звану «індивідуальну картину світу» особистості (Д. Леонтьєв) [19, с. 18].

Безумовно, витворений автором художній світ міститиме його бачення, осмислення, оцінку довколишнього (явища, події, люди тощо подані крізь призму інтелекту, світовідчуття, цінностей творчої особистості) та власного «я» в ньому. Реципієнт, осягнувши ці взаємозумовлені образи – зовнішнього і внутрішнього світів – сформує естетичне уявлення про авторську індивідуальну картину світу, а відтак і про самого художньо вираженого автора.

Найефективніше досліджувати специфіку образу зовнішнього світу, звертаючи увагу на те, «кого» та «що» бачить митець (авторське бачення); як та наскільки глибоко осмислює цих «когось» і «щось» (авторське осмислення); яким є його авторське ставлення до побаченого й осмисленого. Дослідження авторського бачення, тобто пошук і систематизація в текстах компонентів довколишнього, увиразнить змістову, часово-просторову характеристику образу зовнішнього світу. З'ясування особливостей авторського осмислення і ставлення (презентованого експліцитним та імпліцитним змістом творів) до виокремлених складників дасть змогу окреслити інтереси, уподобання, цінності, якості художньо презентованої авторської особистості, обґрунтувати їхню функціональну роль та ідейне навантаження, простежити еволюційні зміни.

Під час дослідження образу внутрішнього світу необхідно зосередитися на інтерпретації системи самопрезентувань автора: самозображень, самооцінок, самоочікувань. Осмислення згаданих аспектів внутрішнього «я» автора дасть змогу отримати інформацію про його набутий і очікуваний життєвий досвід.

Важливо додати, що результативною інтерпретація індивідуального досвіду автора буде лише тоді, коли дослідник зважатиме на ключові психологічні закономірності, що визначають самовідчуття і самоусвідомлення особистості загалом і творчої зокрема. По-перше, варто пам'ятати, що самосвідомість можлива лише на основі сформованого осмислення і ставлення до навколишнього. По-друге, уважається, що уявлення про себе безпосередньо пов'язане з інформаційним насиченням психіки: чим активніша життєдіяльність та різноманітніші соціальні контакти, тим «гостріше» буде індивідуальне самовідчуття. По-третє, внутрішній світ творчої особистості потребує особливої скуппульозності дослідника: як відомо, чим

талановитіший митець, тим глибше й усеохопніше він відтворюватиме для нас свій індивідуальний почуттєвий досвід.

Окреслену в процесі дослідження образів зовнішнього й внутрішнього світів сукупність рис автора варто проаналізувати з позиції системного підходу, тобто визначити серед них системотвірні й простежити, як вони формують та організують усі інші. Саме такий підхід, на нашу думку, дасть змогу ефективно впорядкувати авторські якості та встановити між ними каузальні зв'язки, а відтак, у підсумку, отримати цілісне уявлення про закодований у творчості того чи іншого митця образ автора.

Можна з'ясувати, чи еволюціонує презентований автор. У разі віднаходження певних еволюційних змін, суттєво обґрунтувати не лише причини їх виникнення та особливості функціонування в певних аспектах життєдіяльності автора, але й визначити їх роль у структурі його художньо вираженого образу. Одним із аспектів аналізу можуть бути міркування про джерела походження окремих текстуально втілених авторських інтересів, уподобань, якостей.

Зосереджуючись на аналізі художньо вираженого автора, важливо пам'ятати наступне. Найбільш зримими прикметами «авторської присутності» для дослідника-інтерпретатора є наявність у творі граматичного «Я», різного роду відступів, що безпосередньо передають авторську оціночно-ідейну позицію. Однак не менш промовистими стосовно «авторського джерела» будуть: і специфіка тематично-ідейного комплексу («що/кого» та задля «чого/кого» осмислює митець); і різні способи зовнішньої та внутрішньої організації твору (образна система, словесна, викладова, композиційно-сюжетна, родово-жанрова форми). Звісно, коли мова йде про один твір, наміри дослідника осягнути всі його змістово-формальні елементи не видаватимуться надміру амбітними. Інша справа, коли об'єктом розгляду є, скажімо, цикл творів, певний період чи навіть уся спадщина. У такому разі варто зосередитись лише на тих текстуальних компонентах, що найбільш виразно презентуватимуть художньо вираженого автора. Зрозуміло, що цьому передуватиме нелегка пошуково-аналітична робота: усебічно пізнати емпіричну особистість митця, з'ясувати домінанти творчої діяльності тощо.

Висновки і пропозиції. Запропонована нами концепція інтегрованого підходу до «образу автора» передбачає дослідження за допомогою лінгвістичного, літературознавчого, психологічного інструментарію художньо вираженої авторської індивідуальної картини світу: бачення, осмислення та ставлення до довколишнього та власного «я» в ньому (взаємозумовлених образів зовнішнього та внутрішнього світів).

Така методична концепція може бути застосована як до окремих періодів, так і до всієї творчості митця. Вартісними будуть спроби залучити такий комплексний аналіз і до біографічної постаті автора, зафіксованої в «літературі факту» (спогадах, епістолярію, щоденнику тощо). Результати, отримані від цілісного осмислення, а відтак і скуппульозного зіставлення художнього та біографічного «образів автора» будуть дієвим кроком на шляху до фахового розмеж-

ування творчого й емпіричного в постаті поета/письменника.

Концепція інтегрованого підходу до образу автора, на нашу думку, не лише забезпечува-

тиме ґрунтовне пізнання світоглядної позиції та творчих пріоритетів митця, але й сприятиме ефективності методик аналізу/інтерпретації художніх текстів.

Список літератури:

1. Агаджанова М. Г. Образ автора как семантическая составляющая художественного текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Г. Агаджанова. – М., 1997. – 23 с.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.: [збірка / ред. Марія Зубрицька]. – [2-ге вид., доп.]. – Львів: Літопис, 2002. – 831 с. – (Сер. «Слово. Знак. Дискурс»).
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Ролан Барт; [пер. с фр., сост., общая ред и вст. статья Г. К. Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества: [Сб. избр. тр.] / Михаил Бахтин; [примеч. С. С. Аверинцева, сост. С. Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
5. Бонецкая Н. К. Проблемы методологии анализа образа автора / Н. К. Бонецкая // Методология анализа литературного произведения. – М.: Наука, 1988. – С. 60–85.
6. Виноградов В. В. О теории художественной речи: [Учеб. пособие для филол. специальн. ун-тов и пед. ин-тов] / В. В. Виноградов; послеслов. Д. Лихачева. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с. – (Б-ка филолога).
7. Власенко Т. Л. Литература как форма авторского сознания [Текст]: пособие для студ. филол. фак. / Т. Л. Власенко. – М.: Логос, 1995. – 199 с. – (Программа «Обновление гуманитарного образования в России»).
8. Галацька В. Л. Форми вираження авторської свідомості у драматичних поемах та кіноповістях Івана Драча: дис... кандидата філ. наук: 10.01.01 / Галацька Валентина Леонідівна. – Дніпропетровськ, 1997. – 164 с.
9. Гнатюк М. Реляція «автор-текст» у модерній новелістиці Юрія Яновського / Мирослава Гнатюк // Слово і Час. – 2004. – № 2. – С. 3–13.
10. Драгомирецкая Н. В. Автор и герой в русской литературе XIX-XX вв. / Н. В. Драгомирецкая. – М.: Наука, 1991. – 379, [3] с. – (Автор (лит). Образ художественный. Русская лит., 19–20 вв.).
11. Элиот Т. С. Назначение поэзии: пер. с англ. / Т. С. Элиот. – К.; М.: AirLand: ЗАО «Совершенство», 1997. – 350 с. – (Сер. «Citadelle»).
12. Зборовська Н. В. Психологія літературознавство: Посібник / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с. – (Серія «Альма-Матер»).
13. Зубрицька М. Homo Legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
14. Клочек Г. Енергія художнього слова: [Збірник статей] / Григорій Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка, 2007. – 448 с.
15. Корман Б. О. Итоги и перспективы изучения проблемы автора / Б. О. Корман // Страницы русской литературы: [сб. ст. / отв. ред. Д. Ф. Марков]. – М.: Наука, 1971. – С. 199–207.
16. Криштанович О. В. Мовленнєва структура образу автора у творчості Юрія Федьковича: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. В. Криштанович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/4525.htm/>
17. Крупа М. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської / Марія Крупа. – К.: Рідна мова, 1998. – 139 с.
18. Лебедев В. И. Познание личности: [учеб. пособие для студ. психол. фак. и гуманит. вузов] / В. И. Лебедев – М.: ЮНИТИДАНА, 2003. – 352 с. – (Психология XXI век).
19. Леонтьев Д. А. Личность: человек в мире и мир в человеке / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 11–21.
20. Потебня А. А. Теоретическая поэтика: [текст] / А. А. Потебня; сост. А. Б. Муратов. – М.: Высшая школа, 1990. – 342 с. – (Классика литературной науки).
21. Руссова С. Н. Автор и лирический текст / С. Н. Руссова. – К.: КГЛУ, 2001. – 305 с.
22. Фролова К. Анализ художнего твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору: Посібник для вчителів / Клавдія Фролова. – К.: Рад. школа, 1975. – 175 с.
23. Цепя О. Проблема автора в літературознавстві. «Смерть автора» як один із варіантів її розв'язання / Олександра Цепя // Наукові записки. – Випуск 61. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – С. 313–323.

Цепя А.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ПРОБЛЕМА АВТОРА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ (МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация

В статье обосновано противоречивые пути решения проблемы автора в литературоведении. Акцентируется на тенденции современного научно-культурного процесса. Предложено концепцию интегрированного подхода к образу автора в художественных текстах. Освещено специфику исследования образа внешнего мира автора. Объяснено особенности интерпретации образа внутреннего мира автора. **Ключевые слова:** категория «автор», проблема автора, интегрированный подход, индивидуальная картина мира личности, образ внешнего мира, образ внутреннего мира.

Tsepa O.V.

Kirovograd state pedagogical University named after V. Vinnichenko

THE PROBLEM OF THE AUTHOR IN LITERARY CRITICISM (METHODOLOGICAL ASPECT)

Summary

Conflicting solutions to the problem of the author in literary criticism is substantiated in the article. The attention is focused on the trends of modern scientific and cultural process. The concept of an integrated approach to the image of the author in literary texts proposed. Specificity study of the image of the external world of the author shown. The particular interpretation of the image of the inner world of the author explained.

Keywords: category «author», problem of the author, an integrated approach, individual picture of the world of personality, image of the external world, image of the inner world.